

УДК 341.3

DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.4.13>

МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО ЯК МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Ганич О.А.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права
Луцького національного технічного університету
ORCID: 0000-0002-5279-0708*

Ганич О.А. Міжнародне гуманітарне право як механізм захисту прав і свобод людини в Україні під час збройного конфлікту.

У статті досліджується значення та роль міжнародного гуманітарного права як правового механізму захисту прав і свобод людини в умовах збройного конфлікту в Україні. Проаналізовано основні принципи та норми міжнародного гуманітарного права, що регулюють забезпечення захисту прав і свобод людини в умовах збройного конфлікту. Наголошено, що правовим механізмом забезпечення та захисту прав і свобод людини в умовах російсько-української війни є, безпосередньо, норми міжнародного гуманітарного права, однак ключову роль відіграють також міжнародні інституції, які забезпечують напрям розвитку і реформації міжнародного законодавства у відповідь на виклики і реальні події воєнного характеру, що відбуваються в світі, зокрема і в Україні.

Особливу увагу приділено Женевському та Гаазькому праву, як нерозривних частин (блоків) міжнародного гуманітарного права, фундаментальних міжнародно-правових актів у сфері захисту цивільного населення, військовополонених та інших осіб, які постраждали внаслідок війни. Розглянуто проблеми застосування норм міжнародного гуманітарного права під час війни в Україні, а також питання притягнення винних до відповідальності за воєнні злочини, зокрема у межах діяльності Міжнародного кримінального суду. Наведено факти порушень прав людини як після окупації частини українських територій, так і після повномасштабного вторгнення. Обґрунтовано позицію, що міжнародні організації і їх інституції недостатньо спроможні повипливати на припинення правопорушень з боку країни-агресорки через політичні, економічні і фінансові важелі, а також маніпуляції російської федерації на світовому ринку енергоресурсів.

В умовах збройних конфліктів крім основоположних, фундаментальних принципів міжнародного гуманітарного права ключове місце має ще займати своєчасність реагування на воєнні злочини, припинення порушення прав і свобод (актуальність, оперативність та/або невідкладність).

Зроблено висновок про нові виклики міжнародному гуманітарному праву, які потребують посилення механізмів для забезпечення ефективного захисту прав людини в умовах війни. Запропонований теоретичний аналіз може слугувати підґрунтям для подальших досліджень.

Ключові слова: міжнародне право, міжнародне гуманітарне право, захист прав людини, збройний конфлікт, міжнародний механізм захисту прав людини, війна, воєнні злочини.

Hanych O.A. International humanitarian law as a mechanism for protecting human rights and freedoms in Ukraine during armed conflict.

The article examines the significance of international humanitarian law as a legal mechanism for protecting human rights and freedoms during the armed conflict in Ukraine. The study analyzes the main principles and norms of international humanitarian law regulating the protection of human rights and fundamental freedoms in wartime. It is emphasized that the norms of international humanitarian law constitute the primary legal mechanism for ensuring and protecting human rights in the Russian-Ukrainian war context. Simultaneously, an important role is played by international institutions shaping the development and reforming international legislation in response to global military challenges and real wartime events, including those occurring in Ukraine.

Particular attention is paid to Geneva and Hague law as integral components of international humanitarian law and fundamental international legal instruments for protecting civilians, prisoners of war, and other persons affected by armed conflict. The article also considers the challenges of applying international humanitarian law during the war in Ukraine and the issue of bringing war crime perpetrators to justice, particularly within the International Criminal Court framework. Examples of human rights violations following the occupation of Ukrainian territories and after the full-scale invasion are presented. The study concludes that international organizations and their institutions often lack sufficient capacity to effectively stop violations committed by the aggressor state due to political, economic, and financial factors, as well as Russia's manipulation of the global energy market.

It is argued that, along with the fundamental principles of international humanitarian law, a timely response to war crimes and the prompt termination of human rights violations must be crucial. The paper concludes that contemporary armed conflicts pose new challenges to international humanitarian law and require strengthening its mechanisms to ensure effective protection of human rights in wartime. The theoretical analysis presented may serve as a basis for further research.

Key words: international law, international humanitarian law, protection of human rights, armed conflict, international mechanism for the protection of human rights, war, war crimes.

Актуальність дослідження. Актуальність дослідження норм міжнародного гуманітарного права зумовлена потребою впровадження міжнародних стандартів у національну правову систему України. Держава поступово здійснює гармонізацію свого законодавства з міжнародними нормами, удосконалює кримінально-правові механізми притягнення до відповідальності за воєнні злочини. Крім того, військовослужбовці України мають зобов'язання дотримуватись норм як міжнародного гуманітарного права, так і положень національного законодавства, яке постійно вдосконалюється і імплементує міжнародне гуманітарне право. Однак, жахаючі людські втрати, масштабна міграція населення, затяжний воєнний конфлікт і його ескалація можуть призвести до негативних наслідків у всьому світі, що потребує більш рішучих кроків до пошуку найдієвіших механізмів захисту прав і свобод людини.

Постановка проблеми. У сучасних воєнних реаліях та, в умовах порушення основоположних прав людини і свобод є надзвичайно високою роль міжнародного гуманітарного права, оскільки його норми безпосередньо мають застосовуються для припинення правопорушень та поновлення прав, обмеження методів і засобів ведення війни та забезпечення механізму притягнення до відповідальності за воєнні злочини.

Збройна агресія росії проти України (окупація і анексія територій, поневолення і катування людей), що розпочалася ще у 2014 році привернула увагу науковців щодо вивчення механізму дії норм міжнародного гуманітарного права. Повномасштабне вторгнення 2022 року посилило роль і значущість як Женевського, так і Гаазького права. Ці два блоки мають впливати на світовий порядок та попередження або припинення злочинів проти людства. Активний їх початок утворення був викликаний необхідністю гуманізації війни та забезпечення правового захисту жертв майбутніх збройних конфліктів. Сьогодні для забезпечення балансу між військовою необхідністю та гуманністю під час війни все більше уваги приділяється нормам міжнародного гуманітарного права, враховуючи сучасні воєнні злочини, які відбуваються на території України і проти народу нашої країни.

Мета статті полягає у дослідженні ролі та значення міжнародного гуманітарного права як правового механізму забезпечення та захисту прав і свобод людини в умовах збройного конфлікту в Україні, аналізі проблем застосування норм міжнародного гуманітарного права.

Аналіз наукових досліджень. На особливу увагу заслуговують останні наукові дослідження вітчизняних вчених-юристів. Місце міжнародного гуманітарного права в системі сучасного міжнародного права розглядала В. Дзюба. Право війни досліджено в науковій роботі О. Буткевич, Капітан І. та Саміло А. аналізували міжнародне гуманітарне право як результат викликів збройних конфліктів. Питання притягнення до відповідальності досліджували Градиська Ю., Якимчук М., Цевух А.

Виклад основного матеріалу. Основними міжнародними актами у сфері захисту основоположних прав та свобод людини, що імплементовані в багатьох системах національного законодавства, в тому числі і України, є: Загальна декларація прав людини 1948 року, Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього 1948 року, Міжнародний пакт про грома-

дянські та політичні права 1966 року, Міжнародний пакт про соціальні, економічні та культурні права 1966 року, Конвенція про ліквідацію усіх форм расової дискримінації 1966 року та а інші. Ці акти, залежно від рівня реалізації засобів захисту прав людини, відносяться до універсального механізму.

Не менш значущими є регіональні механізми захисту. Для нашої країни – це європейська система захисту прав і основоположних свобод людини: Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 року, та прийнята на основі Загальної декларації прав людини – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) 1950 року.

До механізму захисту прав і свобод людини відносять сукупність всіх інституцій, органів та діючих норм права, що покликані забезпечувати неухильне дотримання, поновлення прав та виконувати карну чи компенсаційну (відновлювальну) функцію. Правовим механізмом забезпечення та захисту прав і свобод людини в умовах збройного конфлікту в Україні є, безпосередньо, норми міжнародного гуманітарного права. Зосередимось на основних його джерелах.

Якщо звертатися до історичної періодизації розвитку і виникнення норм міжнародного права, що регулює питання миру, війни та захисту прав людини під час збройних конфліктів, можна виокремити наступну значущу подію – прийняття у 1945 році Женевських конвенцій: Конвенція про захист цивільного населення під час війни; Конвенція про поводження з військовополоненими; Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях; Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі. Пізніше були схвалені три Додаткові протоколи. Цей блок іменується «Женевське право», і направлений на **захист жертв війни (цивільного населення, комбатантів і некомбатантів)**.

Правила та обмеження щодо способів ведення війни деталізовані так званим **«Гаазьким правом»**. Зокрема, воно встановлює заборони й обмеження на використання окремих видів зброї та застосування певних методів ведення бойових дій. Концепція міжнародних злочинів і міжнародно-правової відповідальності були сформовані в результаті проведення Нюрнберзького та Токійського трибуналів. Гаазьке право передувало, та стало підґрунтям для утворення Женевського. Ці дві групи нерозривно пов'язані і доповнюють одна одну, на їх основі було утворено безліч інших міжнародних актів щодо недопущення та/або вирішення збройних конфліктів.

На думку О. Буткевич право війни стало джерелом формування декількох галузей сучасного міжнародного права. Науковиця відмежовує право збройних конфліктів від міжнародного гуманітарного права, розглядає їх як окремі галузі міжнародного права [1, с. 114, 148].

Місце міжнародного гуманітарного права, разом з правом війни (ведення збройних конфліктів), регулює встановлення мирних відносин і займає ключове місце при кваліфікації таких злочинів, як напади і бомбардування цивільних об'єктів, катування цивільних і військових, примусова депортація населення з окупованих територій та застосування інших заборонених засобів ведення війни. Одним з основних принципів, який покладено в основу Гаазького права (Конвенції та договори) є гуманізм. За геноцид та інші воєнні злочини відповідає сторона конфлікту, яка його допустила.

Так, згідно зі ст. 3 Гаазької конвенції про закони і звичаї війни на суходолі 1907 року Воююча сторона є відповідальною за всі дії, вчинені особами, які входять до складу її збройних сил [2]. Отже, міжнародне гуманітарне право набуває особливого значення у контексті документування воєнних злочинів російської федерації та притягнення цієї держави та її верховного командування до відповідальності. Однак, механізм застосування такої відповідальності на сьогодні потребує вдосконалення та стороннього втручання, впливу багатьох країн-учасниць, які мають на меті дотримуватися положень міжнародного гуманітарного права.

Крім вищезазначених актів, агресором порушуються принципи, викладені у Статуті Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН), які, на нашу думку є векторами зовнішньої політики мирного співіснування, і будують напрями розвитку сучасного міжнародного права.

Згідно з п. 3 ст. 1 Статуту однією із цілей ООН було прямо задекларовано «здійснювати міжнародне співробітництво в сфері розв'язання міжнародних проблем економічного, соціального, культурного та гуманітарного характеру й у заохоченні та розвитку поваги до прав людини й основних свобод для всіх, без розрізнення раси, статі, мови та релігії» [3]. Можна констатувати, що в умовах довготривалого збройного конфлікту в Україні, повномасштабної війни, яка веде до значних руйнувань, жертв, нехтуванням основних принципів і норм міжнародного права, агресор

не намагається врегулювати протистояння у договірний (мирний) спосіб, і тому, не тільки для України, а для всієї міжнародної спільноти постають нові виклики і загрози.

Міжнародне гуманітарне право має виступати механізмом захисту прав і свобод людини в Україні, регулятором надскладної гуманітарної ситуації, яка посилюється з кожним роком. Звісно, Україна здійснює гармонізацію національних нормативно-правових актів з міжнародними нормами, удосконалює кримінальне законодавство щодо санкцій за воєнні злочини із дотримання норм міжнародного гуманітарного права. Однак, на відповідні дії з іншого боку, навіть, на вимогу зовнішніх посередників і сторін, що взяли на себе роль з примирення та врегулювання конфлікту, не варто очікувати. Тоталітарний режим і антигуманістична ідеологія, що набирає обертів у російській федерації, потребують інших дій, більш рішучих і репресивних. Від таких дій належати-ме колективна безпека та реальне забезпечення сталого миру.

Після наслідків Другої світової війни, дієвості Токійського та Нюрнберзького трибуналів багато сподівань покладено на Міжнародний кримінальний суд – інституцію, яка спроможна розслідувати злочини, вчинені під час збройних конфліктів: геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та злочину агресії, вчинені фізичними особами.

На відміну від міжнародних воєнних трибуналів, Міжнародний кримінальний суд не має юрисдикції над певними країнами чи регіонами, а призначений для здійснення глобальної юрисдикції [4, с. 22]. Однак, існують проблеми, що пов'язані з низкою юридичних, політичних та практичних перепон.

Міжнародний кримінальний суд має повноваження здійснювати юрисдикцію стосовно осіб за найбільш тяжкі злочини, що викликають занепокоєння міжнародного співтовариства, та розглядає справи щодо громадян держав, які ратифікували Римський статут Міжнародного кримінального суду [5]. Росія підписала Римський статут через декілька років після його ухвалення, однак, так і не ратифікувала. Після анексії АРК Крим та окупації частини Донецької та Луганської областей, сама відкликала свій підпис.

Не дивлячись на це, Міжнародний кримінальний суд видав ордери на арешт російської омбудсменки та президента країни-агресорки за примусову депортацію цивільного населення – дітей з окупованих росією українських територій. Нажаль, активна і результативна робота з розслідування подібних злочинів почала проводитись тільки після повномасштабного вторгнення, не дивлячись на те, що подібні порушення виникали з 2014 року. Питання процедури судового розслідування, притягнення до відповідальності і застосування реальних санкцій залишається відкритим. Правовий механізм примусового виконання арешту передбачає всебічну участь держави (в цьому випадку – росії) або іншої країни, на території якої можна затримати воєнних злочинців. Держави, на території яких можуть перебувати названі особи, щодо яких видано ордери на арешт, обґрунтовують дії агресора, як «право війни», і не несуть відповідальності за мовчазну бездіяльність, а іноді і фактичне пособництво злочинам росії проти народу України.

Однак, слушною є думка науковців, згідно якою право війни – це право, яке займається регулюванням поведінки сторін вже існуючого конфлікту. Це право має обмежувати певні методи і засоби ведення бойових дій, поширюватися безпосередньо на тих, хто бере участь у бойових діях, незалежно від причини виникнення конфлікту або виправдання такого протистояння [6, с. 206]. Отже, сторони, що не втягнуті у протистояння як нападник або країна, що обороняється, обмежена у правах чи повноваженнях щодо здійснення зазначеного арешту.

Про невідповідність міжнародних норм сучасним реаліям свідчать події 2018 року, коли у Керченській протоці росією був здійснений акт агресії, за кваліфікуючими ознаками – міжнародний терористичний акт. В полон потрапили українські моряки, яким було заподіяно шкоду здоров'ю. З вини країни-агресорки судовий процес затягувався.

В той час інша інституція – Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) застосував до росії «правило 39» (невідкладні тимчасові заходи) та зобов'язав забезпечити медичною допомогою полонених українців та належними умовами. Попри значне порушення норм міжнародного права країна-терорист залишилась в складі Ради Європи – основної регіональної міжнародної організації, яка має гарантувати основоположні права людини і свободи. Це було яскравим свідченням, що міжнародне право, як і його суб'єкти та установи, що ними утворені, не спроможні повною мірою виконувати поставлені завдання та основну місію. У 2019 році росія фактично відкупила від відповідальності, сплатила заборгованість щодо членства майже 55 млн. євро і зберегла голос в Парламентській Асамблеї Ради Європи. Хоча, рішення, які виносились ЄСПЛ щодо захисту

прав і свобод громадян російської федерації після цього країною-агресоркою не виконувались.

Отже, з окупації суверенних територій України у 2014 році до повномасштабного вторгнення 2022 року воєнні злочини продовжувались ще й через політичні і фінансові важелі, а також маніпуляції з боку антидемократичної країни – російської федерації.

Раді Європи та всьому демократичному світу знадобилось ще декілька років на усвідомлення помилок. Расова ненависть, дискримінація, геноцид – все, проти чого бореться Рада Європи, пропагується країною, яка мала безпосередній вплив на цю міжнародну організацію цілих 26 років. Членство росії в Раді Європи припинилось тільки в результаті повномасштабного вторгнення на територію України.

«Загроза, з якою ми стикаємося сьогодні, це зростання агресивного націоналізму, відступ від демократії та історичний ревізіонізм – пропаганда, змішана з дезінформацією та мовою ненависті, найпотужнішим прикладом чого є росія», – проголосив у своїй промові під час конференції Обсерваторії з викладання історії в Європі у Страсбурзі Бйорн Берге, заступник генсека Ради Європи [7]. До цього моменту спроби України привернути світову увагу до воєнних злочинів, які відбувалися на окупованих територіях з 2014 року були невдалими. Навіть спостерігачі Організації з безпеки і співробітництва у Європі (ОБСЄ), які під час АТО/ООС безперешкодно переміщувалися по обидві боки фронту, на окуповані території проявили неспроможність в доказуванні порушень прав людини та збору доказів інших воєнних злочинів. Всі подальші розслідування спиралися на доказах, зібраних незалежними медіа, громадськими організаціями та правоохоронною системою України, які обмежені в ресурсах, на відміну від міжнародних спостерігачів.

Слід зазначити, що крім основоположних, фундаментальних принципів міжнародного гуманітарного права ключове місце має ще займати своєчасність реагування на воєнні злочини, припинення порушення прав і свобод (актуальність, оперативність та/або невідкладність). Адже, для настання сталого миру має виконуватись основна мета – ефективне реагування і попередження порушень прав окремих груп людей під час збройних конфліктів (цивільного населення, військовополонених та інших осіб, які постраждали внаслідок війни, та ймовірно, і воєнних злочинів).

По справі «Україна проти Росії (щодо Криму)» за заявами № 20958/14 та №38334/18 щодо масових та систематичних порушень прав людини на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим та м. Севастополь та порушення прав українських політичних в'язнів ЄСПЛ виніс рішення, в якому визнав порушення багатьох статей Європейської конвенції з прав людини [8]. Це рішення вважають першим і знаковим, бо саме з нього починається історія міждержавних справ України проти росії в ЄСПЛ. Хоча знов процедура їх виконання потребує нормативного вирішення і закріплення в новітніх міждержавних актах, із дієвим механізмом притягнення до відповідальності та справедливої сатисфакції.

Висновки. Міжнародне гуманітарне право як правовий механізм захисту прав і свобод людини під час збройного конфлікту в Україні має відповідати принципу своєчасності і невідкладності реагування на воєнні злочини.

Аргументовано, що сучасний воєнний українсько-російський конфлікт створює нові виклики для всього світового порядку. Норми, що були фундаментом для міжнародного гуманітарного права, сформовані наприкінці Другої світової війни і були зосереджені у Женевському та Гаазькому праві, потребують подальшого удосконалення щодо механізмів реалізації та підвищення ефективності міжнародного співробітництва у сфері захисту прав людини під час війни. Для подальшої реформації міжнародного гуманітарного права слід зосередитись на наступних проблемах:

- розвиток техніки, наявність фінансових важелів і політичні маніпуляції тоталітарних країн, впливають на весь демократичний світ, порушуючи його усталений порядок, який утворювався десятиріччями міжнародною спільнотою;
- зростання антигуманістичної ідеології країни-агресорки та нехтування принципами мирного співіснування потребує більш рішучих і репресивних дій з боку механізму міжнародного гуманітарного права та інституцій, що утворені для забезпечення сталого миру і колективної безпеки;
- держави як самостійні суб'єкти міжнародного права, які не являються конфліктуючими (воюючими) сторонами, обмежені у правах чи повноваженнях щодо здійснення арешту воєнних злочинців, попри видані ордери Міжнародного кримінального суду;
- розслідування воєнних злочинів росії проти жертв війни в Україні спираються на доказах, зібраних незалежними медіа, неурядовими організаціями та правоохоронними органами України,

які не мають доступу до окупованих територій і обмеженні в ресурсах, на відміну від спеціальних регіональних інституцій, спеціально створених для виконання місії міжнародного спостерігача під час воєнних конфліктів.

- рішення ЄСПЛ про визнання системних порушень багатьох статей Європейської конвенції з прав людини не мають розробленого механізму практичного застосування, притягнення російської федерації до відповідальності і подальшої процедури сатисфакції.

Виокремлені проблеми слід врахувати під час побудови новітнього механізму міжнародного гуманітарного права, і можуть слугувати предметом майбутніх наукових розробок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Буткевич О. Право війни як джерело сучасних галузей міжнародного права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2022. Вип. 74, ч. 2. С. 143–148. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.57>.
2. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18 жовтня 1907 року. *Офіційний вебсайт Верховної Ради України. Законодавство України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text.
3. Статут Організації Об'єднаних Націй (з поправками). Статут Міжнародного Суду Організації Об'єднаних Націй від 26 червня 1945 року. *Офіційний вебсайт Верховної Ради України. Законодавство України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text.
4. Дзюба В. Місце міжнародного гуманітарного права в системі сучасного міжнародного права», *Університетські наукові записки.* 2025. №4 (106). С. 14–25. DOI <https://doi.org/10.37491/UNZ.106.2>.
5. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17 липня 1998 року. *Офіційний вебсайт Верховної Ради України. Законодавство України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.
6. Цевух А.І., Якимчук М.Ю., Градиська Ю.В. Відповідальність за порушення норм міжнародного гуманітарного права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2023. Вип. 75, ч. 3. С. 204–209. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.3.33>.
7. Рада Європи: росія є прикладом загрози пропаганди, змішаної з дезінформацією та мовою ненависті / Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3628412-rada-evropi-rosia-e-prikladom-zagrozi-propagandi-zmisanoi-z-dezinformacieu-ta-movou-nenavisti.html> (дата звернення 05.02.2026).
8. ЄСПЛ оголосив своє рішення у міждержавній справі «Україна проти Росії (щодо Криму)». *Єдиний веб-портал органів виконавчої влади. Урядовий портал.* URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/yespl-oholosyv-svoie-rishennia-u-mizhderzhavnii-spravi-ukraina-proty-rosii-shchodo-krymu>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 09.03.2026

Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026

Дата публікації: 10.05.2026

© Ганич О.А., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0